

Spinoza en de vriendschap in theorie en praktijk
Brief 12 A

'Amice suavissime' met deze woorden begint Spinoza een aan Lodewijk Meijer geschreven brief. 'Allerbeste', 'dearest' of 'liefste vriend' zo wordt vertaald, maar ik zou zelf 'allerzoetste' vriend voor deze ongebruikelijke uitdrukking sterk overwegen. Deze brief van 26 juli 1663 aan de Amsterdamse arts, directeur van de schouwburg, en criticus van bijbel en theologie heeft het nummer 12 a gekregen, - a- omdat zij niet is opgenomen is in de genummerde correspondentie van Spinoza in de *Nagelate Schriften*, die zijn vrienden direct na de dood van de filosoof hebben gepubliceerd. Deze brief is pas in 1974 ontdekt en werd toen door de Amsterdamse universiteitsbibliotheek onmiddellijk aangekocht. Met deze ontdekking kwam het aantal door Spinoza geschreven brieven die nog over zijn op 50. Hiervan zijn 13 zogenoemde autografen, d.w.z. originele brieven in het handschrift van de filosoof. De reden dat Spinoza's vrienden deze brief in 1677 terzijde legden is vermoedelijk dat zij voor Spinoza's biografie nauwelijks belangstelling hadden. Zij wilden de lezers vooral inleiden in Spinoza's denken door de discussie over problemen in zijn filosofie, die men in de brieven vindt, op te nemen. Door met Spinoza in gesprek te gaan, hadden Spinoza's vrienden het immers ook geleerd. Spinoza stuurden de concept teksten van de Ethica naar Amsterdam waar zijn vrienden in een kring hen bespraken en vervolgens met kritische vragen naar Spinoza terugstuurden als zij er niet uitkwamen.

Uit deze brief 12 a leren we hoe nauw de band tussen Spinoza en Lodewijk Meijer was. Aan het slot spreekt hij weer in krachtige termen over 'bijzondere vriend' en verzoekt hem 'zeer sterk indachtig te zijn van mij die ik ben je zeer toegenegen B. de Spinoza'.

[Latijn: amice singularis meique memor vive qui sum tibi addictissimus B. de Spinoza.]

Ook met de andere vrienden had Spinoza nauwe banden. De aanspreekwijze van Meijer

is weliswaar opvallend hartelijk en warm, maar andere leden uit Spinoza's kring worden steevast 'dierbare, goede of waarste vriend' genoemd. Buitenstaanders daarentegen in de correspondentie zoals de Amsterdamse regent Hudde en Leibniz, of zij die Spinoza's filosofie vijandig gezind waren als Stensen worden in de brieven met simpel 'mijnheer' of iets uitgebreide 'zeer vermaarde heer' aangeschreven.

Een interessante tussenvorm is de manier waarop Willem van Blijenbergh een graanhandelaar uit Dordrecht Spinoza aanschrijft: 'mijnheer en onbekende vriend'. Blijenbergh dacht blijkbaar dat men, net als nu op Facebook en andere sociale media, met iemand bevriend kan zijn zonder deze persoon te kennen en ooit ontmoet te hebben. Een misvatting, want al snel bleek er van werkelijke vriendschap geen sprake te zijn en Spinoza probeert de correspondentie te beëindigen, toen het bleek dat er geen gemeenschappelijke basis was. Over de vriendschap tussen gelijkgezinden merkt Spinoza met een antieke zinsnede zelf op dat 'vrienden alles in het bijzonder hun geestelijk bezit moeten delen'. Alleen dan bestaat er het vertrouwen dat een vruchtbaar gesprek mogelijk maakt. Alleen over een onbelangrijke zaak is een verschil van mening mogelijk, zo schrijft Spinoza elders. In de context van de zeventiende eeuw waar religie mensen in groepen verdeeld hield was dat een volstrekt begrijpelijke eis. Wilde contact tussen katholieke, protestantse en joodse geleerden mogelijk zijn moest men van elkaar op aan kunnen en er zeker van zijn dat men op zijn minst in brieven vrij kon spreken over filosofische en wetenschappelijke kwesties.

In deze brief 12 a zien we deze vriendschap tussen filosofen in de praktijk. Spinoza had aan Meijer de redactie van het enige tijdens zijn leven gepubliceerde geschrift toevertrouwd. Het is een commentaar op Descartes' hoofdwerk - de grondbeginselen van de wijsbegeerte, dat in 1663 in het originele Latijn en een jaar later in vertaling verscheen. In het begin van de brief doet Spinoza aan Lodewijk Meijer enkele suggesties.

Uit deze opmerkingen kunnen we afleiden dat Meijer niet alleen het belangrijke programmatische en methodische voorwoord heeft geschreven, en het hoekige Latijn van Spinoza heeft gecorrigeerd, maar ook verwijzingen in de tekst heeft aangebracht en allerlei opmerkingen in de marge heeft toegevoegd. Meijer heeft soms zelfs inhoudelijk in de tekst ingegrepen. Ook al was Meijer gepromoveerd in de geneeskunde en de wijsbegeerte, en had Spinoza nooit een universiteit bezocht, toch zaten beide vrienden zo zeer op een lijn dat Spinoza het aan durfde Meijer bij de redactie en het persklaar maken van zijn eersteling de vrije hand te laten. Een zelfde blijk van vertrouwen dat Spinoza in zijn vrienden stelde vindt men in een brief van februari 1671 waarin Spinoza Jarig Jelles verzoekt om er voor te zorgen dat de voorbereidingen voor de druk van een Nederlandse vertaling van het *Theologisch-Politiek Traktaat* werden gestaakt. Een dergelijke publicatie zou, aldus Spinoza, tot een direct verbod van dit boek leiden en mogelijk nog erger, want Spinoza en Jelles waren in 1671 Koerbagh niet vergeten, die in het Rasphuis aan zijn einde was gekomen vanwege een de autoriteiten onwelgevallige publicatie. Bij deze brief moet men bedenken dat Jelles waarschijnlijk ook in dit geval de vertaler betaald had en de aanloopkosten van de druk had betaald. Vriendschap betekende in de praktijk dus niet alleen een geestelijke gemeenschap, maar ook een heel wereldse solidariteit, die men in de portemonnee kon voelen

Deze brief toont ons ook een Spinoza die net als vele andere oorspronkelijke denkers in feite autodidact was. Niets wees er tijdens zijn jeugd op dat hij Nederlands bekendste filosoof zou worden, want hij was er voor bestemd om zijn vader in het familie bedrijf op te volgen: een handel in citrusvruchten. Aan deze carrière als zakenman kwam in 1656 plotseling een eind aan toen Spinoza uit de joodse gemeenschap werd verbannen. Niemand van zijn joodse geloofsgenoten mocht nog langer contact met hem onderhouden. We moeten de bestuurders van de Amsterdamse synagoge voor deze

herem eeuwig dankbaar zijn. Gelukkig dat in het open Amsterdam Spinoza een alternatief had voor het leven in een besloten gemeenschap. Hij werd opgenomen in een kring van gelijkgezinde Amsterdamse intellectuelen, die hij voor een deel op de beurs ontmoet moet hebben en met wie hij zijn leven lang bevriend bleef. Jarigh Jelles, net als de jonge Spinoza een ondernemer, was eveneens een autodidact, maar dat geldt niet voor Adriaan Koerbagh, vertaler en woordenboekenmaker en Lodewijk Meijer. Alle leden van Spinoza's kring deelden wel de bewondering voor de nieuwe denkwijze zoals Descartes deze had gepropageerd als alternatief voor het traditionele wereldbeeld. Zij lanceerden Spinoza als auteur door zijn werk zowel in het originele Latijn als in het Nederlands te publiceren.

In deze brief 12 A vinden we weinig van filosofisch belang. Interessant is alleen de volgende opmerking. Het christendom leert dat er weliswaar één God is, maar deze is tegelijk Vader, Zoon en Heilige Geest. Dit zijn drie verschillende personen bij een substantie. Wat theologen bedoelen als ze God een persoon voorstellen, ontgaat hem, zo schrijft Spinoza Meijer, want 'persoon' is een woord dat we alleen zinvol voor de mens gebruiken als een wezen dat denkt en wil en niet voor God als het geheel van de natuur. Deze brief ligt dus glimpje op van Spinoza's radicale filosofie, maar het tekent de levenshouding van Spinoza en zijn vriend Meijer dat hij hem aanspoort een formulering te kiezen die de mensen niet nodeloos aanstoot geeft. Zijn motto was niet voor niets *caute* dat zowel voorzichtig als pas op betekent

In Spinoza's filosofie speelt vriendschap als cement van de samenleving een belangrijke rol. Hij definieert vriendschap als het verlangen zich met andere mensen te verbinden. Vriendschap ontstaat volgens Spinoza uit de emotie 'liefde', namelijk de blijdschap die een object buiten ons veroorzaakt. Blijdschap ontstaat doordat we merken dat onze levenskracht, onze *conatus*, groter wordt. Deze liefde uit zich in het verlangen zich op

een of andere wijze met het object van de liefde te verenigen. In Spinoza's analyse maakt het bij liefde niet uit of het om een persoon, dier of levenloos ding gaat. Wanneer de liefde echter een ander mens tot object heeft spreekt Spinoza van vriendschap. Zo'n verlangen naar een band met andere mensen kan uit een gebrekkig inzicht in de sociale werkelijkheid om ons heen ontstaan. Spinoza geeft in de Politieke Verhandeling het voorbeeld van een klassensamenleving, waar alleen mensen van gelijke klasse het blijkbaar de moeite waard vinden om zich in vriendschap met elkaar te verbinden. Dit gaat ten koste van het gemeenschappelijk belang van de samenleving, zoals 'de ervaring ons maar al te goed laat zien'. De filosofische rede en de wetenschap leert ons echter dat ieder mens voor ons tot steun en voordeel kan zijn. De wijze mens zal daarom 'louter in overeenstemming met het gebod van de rede proberen anderen te helpen en tot vriend te maken'. Dit betekent dat een wijs mens zijn vriendenkring niet probeert uit te breiden door gunsten te verlenen, zoals bijvoorbeeld in geval van corruptie, maar duurzame banden wil smeden die gebaseerd zijn op inzicht in het belang dat we bij elkaar hebben. Het inzicht in de existentiële zwakte van een mens die alleen leeft en geen vriendschappen met zijn lotgenoten kent leidt tot Spinoza's overtuiging dat we alleen in een maatschappij van vrienden goed kunnen leven en geluk vinden.

Vriendschap is dus anders dan liefde een wederkerige relatie, waar je iets van je zelf inlevert om samen sterker te staan. Dit geldt ook voor de verhouding tussen het individu en de samenleving. Volgens Spinoza is een samenleving waar de wetten maximaal het belang van de burgers dienen daarom het meest duurzaam, want daar bestaat tussen de eendracht, eensgezindheid en solidariteit.

Spinoza geeft zo een filosofische uitleg van het motto van de Republiek 'eendracht maakt macht', of in het Latijn *concordia res parvae crescunt*. Aan het slot van het vierde deel van de *Ethica* vat hij zijn filosofie van de vriendschap als volgt samen: 'Mensen hebben

vooral baat bij het samenleven en het leggen van banden die hen op de beste wijze tot een eenheid maken, en in het algemeen bij de dingen die voor het onderhouden van vriendschappen dienstig zijn'.